

**WAARHEID EN NORM,
POLITIEK EN DISCOURS**
Over de opkomst en ondergang van een wereldbeeld
in taal en teken

C.S.F.J. van Agt

In het begin was het Woord, en het Woord was bij God en het Woord was God. Dit was in het begin bij God. Alles is door Hem geworden en zonder Hem is niets geworden. In wat bestond, was Hij het leven en het leven was het Licht der mensen. En het Licht schijnt in de duisternis en de duisternis nam het niet aan. Er stond een mens op, van God gezonden. Zijn naam was Johannes. Hij kwam tot getuigenis, om te getuigen van het Licht, opdat allen door hem zouden geloven. Hij was het Licht niet, maar hij moest van het Licht getuigen. Het ware Licht dat allen mens verlicht, kwam in de wereld. Hij was in de wereld en de wereld is door Hem geworden, en de wereld erkende Hem niet. In het zijne kwam Hij, en de zijnen ontvingen Hem niet. Maar zovelen Hem ontvingen, aan hen gaf Hij vermogen, kinderen Gods te worden; aan hen die in zijn naam geloven; die niet uit bloed, noch uit de wil van vlees of man, - maar uit God zijn geboren.

En het Woord is vlees geworden, en het heeft onder ons gewoond, en we aanschouwden zijn heerlijkheid: een heerlijkheid als van den Eniggeborene uit den Vader vol van genade en waarheid.

God zij dank.

Johannes evangelie

Tot grote schrik van Gorbatsjov lijkt 'de ware leninistische leer' alsook zijn eigen positie de maatschappelijke druk nog maar nauwelijks te kunnen weerstaan. Zo hebben de talloze in neon vereeuwigde communistische leuzen, de Lenin-beelden, naar beroemde communisten vernoemde plaats- en straatnamen, kortom een hele reeks van voorheen heilige spreuken en tekens het al moeten ontgelden.

Ook het houden van referenda, waar in het algemeen voor geldt dat hij die de vraag stelt tegelijkertijd ook het antwoord bepaalt, doet daar nauwelijks aan af. Zeker nu er in de Sovjet-Unie bijvoorbeeld in de persoon van Jeltsin meerdere vraagstellers zijn alsook meerdere al dan niet als grondwettelijke beschouwde referenda. Naast de verscheidene politieke krachten die deel uit maken van de voortgaande belegering van de 'ware leninistische leer' wordt het specifieke taalgebruik over het algemeen gezien als een saillant bijverschijnsel van het 'grotere gebeuren' in de Sovjet-Unie.

Met dit artikel wil ik aan die overtuiging een eind maken en aannemelijk maken dat er in het gebruik van taal en teken, met de huidige belegering van de 'Ware Leninistische Leer' in de Sovjet-Unie als voorbeeld, fundamentele politieke krachten worden vertegenwoordigd. Krachten die tot meer in staat zijn als alleen het verwoorden van politieke stellingen. Taal en teken zijn politieke actoren in hun eigen recht. Zoals in de Griekse Oudheid ook het

Paard van Troje ten tijde van een ander 'groot gebeuren' een andere inhoud en betekenis had dan verwacht.

Inleiding

Welke rol het *discours* in de initiatie van het hervormingsproces heeft vervuld, of verder zal gaan spelen in de val van het communistisch wereldbeeld is gezien de aard en oorsprong van deze omwenteling op zijn minst een interessante vraag. Met *discours* bedoel ik hier het geheel van taal en tekens zoals dat, in dit geval in de Sovjet-Unie, gehanteerd werd en wordt. Eenvoudiger geformuleerd: Onder het *discours* valt alles wat gezegd is en alles wat gezegd wordt met behulp van taal en teken. Verder moeten we ons ervan bewust zijn dat elke uitspraak gedaan wordt binnen het kader en de conventies zoals die gevormd worden door al bestaande uitspraken. Een uitspraak interpreteert en transformeert de al bestaande uitspraken en roept tegelijkertijd nieuwe uitspraken op omdat zij op haar beurt eveneens aan interpretatie en vervolgens transformatie onderhevig is etc. Gemaakte en bestaande uitspraken nemen tevens *qualitate qua* een bepaalde plaats in ten opzichte van elkaar; zij verhouden zich hiërarchisch. Deze hiërarchie staat in verband met het probleem van de waarheid.¹ Ik zal trachten dit verband tussen de hiërarchische structuur van het *discours* en het waarheidsbegrip te verduidelijken.

Voor 1985 bestond er in de Sovjet-Unie een *discours* dat door de Communistische Partij vrijwel geheel gemonopoliseerd was. In haar alomvattend streven om de communistische heilstaat, haar wereldbeeld, te verwerkelijken trachtte zij het *discours* te beheersen en aan haar doelstelling dienstbaar te maken. Het is nuttig hier op te merken dat de Communistische Partij het politieke lichaam vormt van het communisme, dat in het licht van haar uiteindelijke doelstelling niet enkel en alleen als een politieke theorie kan worden opgevat. Het communisme biedt, zeker in haar marxistisch-leninistische variant, een alles omvattende filosofie.

Marx voorzag in een visionaire maatschappijkritiek, welke onderbouwd en beargumenteerd werd door een begrip van de objectieve waarheid dat langs wetenschappelijke weg verkregen werd. Voor een politiek actor is een zeker begrip van wat waarheid en leugen is noodzakelijk om tot een formulering van waarden en normen te komen. Waar het marxisme zich nog beriep op zijn wetenschappelijk begrip van de algemeen geldende waarheid, werd in het leninisme dit begrip van de objectieve waarheid echter gebanaliseerd tot een

1 Ik hanteer in dit artikel het begrip '*discours*' zoals het door Michel Foucault omschreven is: De wezenlijk eindige verzameling van alle feitelijke uitspraken.

E. Berns, S. IJseling, P. Moyaert, *Denken in Parijs. Taal en Lacan, Foucault, Althusser, Derrida*. (Alphen aan den Rijn en Brussel 1981) 76-79. Ik acht het verdigbaar om onder uitspraken ook tekens te verstaan. Ik versta onder tekens de door mensen gemaakte materiële dingen die een symbolische waarde bezitten. In dit artikel gaat het vooral om de politieke lading en betekenis van de uitspraken en tekens. Expliciet politiek bedoelde uitspraken en expliciet bedoelde tekens zullen in dit artikel centraal staan. Denk hierbij bijvoorbeeld aan redes van politieke leiders en aan monumenten. Of in algemenere zin aan architectuur en kunst; zoals bijvoorbeeld de Stalin-architectuur en het sociaal-realisme die beide in mijn visie een politiek doel dienden.

besef de waarheid in zijn bezit te hebben. Dit besef, de waarheid in pacht te hebben maakte haar tot de mythische held in haar eigen tragedie. Een tragedie waarvan zij zelf ook nog steeds de schrijver is. Een schrijver die, in de persoon van Gorbatsjov maar niet aan het laatste bedrijf toe wil komen, in de hoop zijn held, het communisme of 'De Ware Leninistische Leer' aan zijn noodlot te kunnen doen laten ontkomen. Het zelfbeeld van de Communistische Partij, als zou zij een partij zijn die de waarheid in pacht heeft, resulteert in een passieve en intolerante houding. Passief in die zin dat de Waarheid niet met anderen dan zichzelf in discussie treedt. Ze schoolt of dicteert anderen. Intolerant in die zin dat zij de vorming van haar tegensprekende waarheden bestrijdt en bestraft.² Dit had als effect dat zij in het *discours* een absoluut onderscheid kon maken tussen juiste uitspraken en tekens en leugenachtige uitspraken en tekens.

Uiteindelijk heeft de beheersing van het *discours* een wezenlijke bijdrage geleverd aan het in stand houden van de status quo van de Communistische Partij. Op de specifieke vorm die het *discours* als gevolg van deze beheersing voor 1985 in de Sovjet-Unie aannam, een vorm die soms met het karakteriserende maar weinig verklarende Orwelliaanse begrip 'New speak'³ wordt omschreven en als kenmerkend voor het politieke systeem van de Sovjet-Unie werd beschouwd, kom ik later in dit artikel uitgebreid terug. Ik wil er hier mee volstaan op te merken, dat het niet bepaald bekend stond om haar inspirerende werking.

In zijn boek *More power to the Soviets* schrijft M. E. Urban over Gorbatsjov en zijn taalgebruik:

His policy of perestroika, or 'restructuring', was initially expressed as a restructuring of the language of politics itself ... the structure of his *discours* was radically different... Gorbachev had in fact introduced the idea of democracy -and the lack of it- into the field of officially sanctioned political speech without having uttered the word himself.⁴

Urban beweert hier dat het hervormingsproces in de Sovjet-Unie begon met een hervorming van het *discours* door Gorbatsjov. Hij meent dat juist het radicaal anders zijn van Gorbatsjovs politieke taalgebruik de voorwaarde schiep voor de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen zoals we die, vanaf 1985, in de Sovjet-Unie en zijn satellietstaten hebben gezien. Urban beschouwt de rol van het *discours* als doorslaggevend; zijn herstructurering was de *conditio sine qua non* van de herstructurering van de sovjet-maatschappij. In aanmerking nemende dat Urban het *discours* en het politieke gebruik of de structuur ervan een zeer essentiële rol toedicht in de politiek

2 Zie bijvoorbeeld: C. Musterd, *De Waarheid in pacht. Studies over geschiedschrijving in de Sovjet Unie* (Bergen/NH 1985).

3 Zie bijvoorbeeld: I. Zemstov, Ph.D., *Lexicon of soviet political terms. A guide to the soviet orwellian alteration of the russian language* (Fairfax 1984) ixviii. Deze orwelliaanse alteratie van de taal is volgens mij niet alleen herkenbaar in de russische taal. Het is een verschijnsel dat in vrijwel elke taal, die in een politieke context wordt gebruikt, in meer of mindere mate naar voren treedt.

4 M.E. Urban, *More power to the soviets. The democratic revolution in the USSR* (Aldershot 1990) 19-20.

van de SovjetUnie, wil ik het *discours* op haar vermeende politieke merites beoordelen. Dat volbracht hebbende zal ik in een volgend artikel op Urbans stelling verder ingaan.

Om te voorkomen dat dit betoog vervluchtigt in een vrijzwevende tekst met talloze vage termen en postulaten moeten we eerst tot een duidelijk begrip komen van het verband dat tussen de hiërarchische structuur van het *discours* en het waarheidsbegrip schijnt te bestaan. Tevens is het noodzakelijk te achterhalen wat precies onder het politiek gebruik van het *discours* verstaan moet worden.

Waarheid en norm *politiek in het teken van de taal*

Waarheid, de taal en haar politieke implicaties waren al vanaf de geboorte van de Griekse wijsbegeerte in de zesde en vijfde eeuw voor Christus onderwerp van studie. Uit het wantrouwen dat vele Griekse filosofen ten aanzien van de zintuiglijke of objectieve waarneming koesterden ontstond een uiterst sceptische houding ten aanzien van de vermogens van de mens om tot objectieve kennis te komen en om op basis van dit kennen een objectieve waarheid te formuleren. Uit deze scepsis kwamen de sofisten voort.⁵ De sofisten meenden dat een algemeen geldende waarheid onmogelijk te formuleren is, omdat de mens niet over een objectief criterium beschikt waarmee hij een onderscheid kan maken tussen de zo belangrijke begrippen 'waarheid' en 'leugen'. Concluderend stelden zij vast dat:

Indien er echter geen objectieve maatstaf is om te beslissen, wie in een bepaalde vraag gelijk heeft, dan zal het er juist op aankomen, wie gelijk krijgt, dat wil zeggen, wie zijn standpunt het napst weet te doen zegevieren.⁶

Hierom werd de stekunde en de welsprekendheid, de taal dus, het voornaamste werkterrein van de sofisten. Zij stelden het politiek gelijk niet meer afhankelijk van een juist of onjuist begrip van waarheid en leugen, maar stelden het afhankelijk van een effectieve of niet effectieve uitspraak. Het politiek gelijk is volgens de sofisten gebaseerd op de retorische vermogens van de politicus binnen de geldende *discours*. Het enige kenbare gelijk en het daaruit volgende waarheidsbegrip ligt volgens de sofisten besloten in de taal en wordt door middel van de retorica geconstrueerd.

De uiterst sceptische houding ten opzichte van het objectief kenbare is altijd een rol blijven spelen in de geschiedenis van de wijsbegeerte. In de

5 Sofisten: Solitaire rondtrekkende 'leraren der wijsheid' wat het griekse woord *sophistai* betekent. Zij geven tegen betaling onderricht, voornamelijk in de welbespraaktheid. Een van de belangrijkste was Protagoras van Abdera (480-410 v.Chr.), een van zijn uitspraken luidt: "De mens is de maat van alle dingen, van het zijnde voor het zijn, van het niet-zijnde voor het niet-zijn". Hiermee gaf hij uiting aan zijn overtuiging dat er voor de mens geen volstreekte waarheid, slechts betrekkelijke waarheid bestaat; geen objectieve, maar slechts subjectieve waarheid. H.J. Störig, *Geschiedenis van de Filosofie* (Utrecht en Antwerpen 1974) 133-137.

6 H.J. Störig, *Geschiedenis van de Filosofie* (Utrecht en Antwerpen 1974) 134.

politiek daarentegen is de aanspraak die de politieke actors op de objectieve waarheid maken, in tegenstelling tot de retorische waarheid, van wezenlijk belang. Dit gaat zeker op voor de politieke actors binnen de Communistische Partij. Deze aanspraak op het in pacht hebben van de waarheid is namelijk een van de middelen waarmee een politieke actor zijn positie en handelen binnen een maatschappij en haar politieke systeem kan legitimeren. Een begrip van de objectieve waarheid of het bezitten van die waarheid is de *conditio sine qua non* die een politiek actor in staat stelt zijn normen in een politiek systeem te doen gelden en staande te houden.

Tot aan de Verlichting diende in Europa religie en kerk overwegend als het systeem waarin de objectieve waarheid besloten lag. Zo vormden religie en kerk het criterium waarmee de mens dacht tot een objectief kennen te kunnen komen. De objectieve waarheid werd voor de mens kenbaar gemaakt door middel van het kennen van God. Deze methode om de waarheid te achterhalen vond in de meerderheid van de toenmalige politieke systemen zijn weerslag in het feit dat een heerser zijn positie en handelen liet legitimeren door het goddelijke of de kerk. Indien de kerk, of God zelf, zijn heerschappij erkende kon het, vanuit deze overtuiging redenerend, niet anders zijn dan dat de positie en het handelen van de heerser juist en onaanvechtbaar waren. Immers zijn positie en handelen waren gesanctioneerd door kerk en God welke op hun beurt weer beslisten tussen waarheid en leugen en dus tussen goed en fout.⁷ In deze zin had de politiek heerser, indirect via de kerk, of, als deze het af liet weten, direct via God,⁸ de waarheid in pacht.

Vanaf de Renaissance en later in een groter moment tijdens de Verlichting wordt de wetenschap de drager van het objectief ware. De wetenschappelijke methode werd het objectieve criterium waarmee een onderscheid tussen waarheid en leugen kon worden gemaakt. Als zodanig diende de wetenschappelijke nalatenschap van Marx c.s. in het politieke systeem van de Sovjet-Unie als drager van de objectieve waarheid. Deze nalatenschap vormde de legitimatie voor de door de Communistische Partij geformuleerde doelstellingen en normen. In het algemeen geldt voor de wetenschap, dat in het produkt van de wetenschappelijke methode, de wetenschappelijke verklaring, de algemeen geldende waarheid herkend kan worden: De objectieve waarheid bestaat dan uit datgene wat wetenschappelijk verklaard is. Op zijn beurt echter wordt iets pas als wetenschappelijk verklaard beschouwd als deze verklaring het produkt is van een objectieve waarneming en een daaruit volgende logische redenering. Hier evenwel bijt de wetenschap, in zijn ijver om tot een formulering van de algemeen geldende waarheid te komen, zich zelf jammerlijk in zijn staart. Eerst werpt zij zichzelf op als de methode waarmee de mens tot een objectief kennen en algemeen geldend waarheidsbegrip kan komen om vervolgens, in haar methode dit kennen al als *a priori* bekend te veronderstellen. Zij tracht zichzelf aan haar haren omhoog te

7 Deze sanctionering vond het duidelijkst plaats bij de troonsbestijging en kroning van bijvoorbeeld de Tsaar. Dit politiek ritueel werd gepresenteerd als een religieus ritueel in die zin dat zij door de hoogste vertegenwoordiger van de Russisch Orthodoxe Kerk werd uitgevoerd in een eredienst.

8 Zie hier als voorbeeld de Anglicaanse kerk welke onder het patronaat van de kroon staat waarbij de kroon alleen ondergeschikt is aan God.

trekken naar het objectief ware. Zij kan wat dit betreft niet tot een formulering van de objectieve waarheid komen maar slechts tot een formulering van een subjectieve waarheid. Een waarneming die een wetenschappelijke verklaring tegensprekt kan zij als subjectief beschouwen en zal als zodanig geen bedreiging meer vormen voor haar verkregen begrip van de objectieve waarheid.⁹ Ook de wetenschap kan zich dus niet onttrekken aan de sofistieke stelling dat het niet gaat om het gelijk hebben maar om het gelijk krijgen.¹⁰

Omdat de wetenschappelijke methode dus niet kan voorzien in een objectief kennen van de waarheid, laat staan dat het wetenschappelijk marxisme-leninisme voor politici in de Sovjet-Unie een absolute basis kan vormen waarop zij hun gelijk kunnen baseren, moeten we voor de door de sofisten zo sterk gekoesterde scepsis ten aanzien van de objectieve waarneming en het objectief kenbare op zijn minst een zeker begrip hebben. Zoals boven al vermeld: een scepsis die resulteerde in de afwijzing van de objectieve waarheid als een objectief en kenbaar gegeven. Een afwijzing die niet alleen voor een politicus maar ook voor gewone mensen vaak ondragelijk is. Opnieuw geconfronteerd met de aantrekkelijkheid van de stelling dat het er niet om gaat wie de waarheid en dus het gelijk aan zijn kant heeft maar dat het er om gaat wie het gelijk krijgt en zo dit gelijk tot een waarheid weet te verheffen, moeten we het belang van taal en teken wel erkennen. Er kan dus alleen sprake zijn van een zogenaamd retorisch gelijk en waarheidsbegrip. Het *discours* als lichaam waarin de retoriek werkzaam is, is voor de politicus, ook al zou hij dit zelf nooit erkennen, zowel de verkondiger als de feitelijke drager van zijn gelijk en zijn waarheidsbegrip. Evenwel, de Communistische Partij twijfelde, om begrijpelijke redenen, niet aan de vermogens van de wetenschap om tot een formulering van het algemeen geldende te komen. In het wetenschappelijk marxisme-leninisme zag zij wel degelijk deze formulering vervolmaakt.

In zijn artikel *Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne* schrijft Nietzsche, over de werking en politieke betekenis van de taal, het volgende:

...weil aber der Mensch zugleich aus Noth und Langweile gesellschaftlich und heerden weise existiren will, braucht er einen Friedensschluß und trachtet darnach daß wenigstens das allergrößte bellum omnium contra omnes aus seiner Welt verschwinde. Dieser Friedensschluß bringt aber etwas mit sich, was wie der erste Schritt zur Erlangung jenes räthselhaften Wahrheitstriebes aussieht. Jetzt wird nämlich das

9 Zie de houding van Soviet historici ten opzichte van westerse historici in: C. Musterd, *De waarheid in pacht*. Of de houding van Vaticaan en theologen ten opzichte van de ontdekking van Galileo Galilei.

10 Het behoeft natuurlijk geen betoog dat het wetenschappelijk denken wel degelijk resultaten heeft opgeleverd, ook in de politiek. Volgens mij is dit evenwel meer te danken aan haar gebleken hanteerbaarheid als instrument dan aan haar initiële pretenties. Hanteerbaar instrument in die zin dat het wetenschappelijke niet tot een formulering van de algemeen geldende waarheid kan komen, maar wel tot een waarheid die aannemelijk valt te maken: in plaats van het formuleren van objectieve waarheden formuleert zij werkhypothesen die blijven gelden totdat zij door een nieuwe waarneming gefalsificeerd worden. Hiermee wordt toegegeven dat waarnemingen nooit werkelijk objectief kunnen zijn. In deze methode wordt impliciet erkend dat de mens niet tot een objectieve waarneming kan komen, slechts, om met Nietzsche te spreken, tot een interpretatie van feiten en waarnemingen; werkhypothesen dus.

*fixirt, was von nun an "Wahrheit" sein soll d. h. es wird eine gleichmässig gültige und verbindliche Bezeichnung der Dinge erfunden und die Gesetzgebung der Sprache giebt auch die ersten Gesetze der Wahrheit: denn es entsteht hier zum ersten Male der Contrast von Wahrheit und Lüge: der Lügner gebraucht die gültigen Bezeichnungen, die Worte, um das Unwirkliche als wirklich erscheinen zu machen; er sagt z.B. ich bin reich, während für diesen Zustand gerade "arm" die richtige Bezeichnung wäre. Er mißbraucht die festen Conventionen durch beliebige Vertauschungen oder gar Umkehrungen der Nahmen.*¹¹

Wat Nietzsche hier beweert staat in direct verband met de sofistische overtuning dat de waarheid in de taal besloten ligt. De noodzaak voor het waarheidsbegrip ziet Nietzsche gegeven in het feit dat de mens tegelijkertijd heersend maar ook in harmonie wenst te leven. Ik vind het gerechtvaardigd dit menselijk gegeven als een politiek probleem *pur sang* op te vatten. Bovendien ondersteunt het de door mij eerder naar voren gebrachte stelling dat voor een politiek actor het waarheidsbegrip onontbeerlijk is. Verder is ook Nietzsche blijkens dit citaat er van overtuigd dat de taal met haar conventies de drager is van dit waarheidsbegrip en consensus afdwingt. Nietzsche beschouwt de taal slechts als een metafoor voor de werkelijkheid der dingen. Voor hem vormt de taal eigenlijk de mythe van de werkelijkheid. Dit heeft als consequentie dat met de criteria en wetmatigheden van de taal ook de criteria, die waarheid en leugen van elkaar onderscheiden, gegeven worden. Het is belangrijk te beseffen dat het hier dus niet meer om een objectief of subjectief begrip van waarheid en leugen gaat, maar om een metaforisch en mythisch begrip van waarheid en leugen.

Overeenkomstig de door Foucault gegeven omschrijving van het *discours* vind ik het eveneens gerechtvaardigd om daar waar Nietzsche spreekt over de taal, haar wetmatigheden en haar conventies, dit te vervangen door de term *discours*. Zo treedt duidelijk de politieke betekenis en functie van het *discours* in al zijn demonische aspecten als drager van de voor de politicus zo onmisbare waarheid, voor het voetlicht. Het is de schepper van consensus en harmonie en van een mythisch waarheidsbegrip waarmee, zowel voor hen die gebruiken als voor hen die ondergaan, waarheid en leugen geschapen worden.

Ik hoop hier te hebben aangetoond dat het op zijn minst aannemelijk valt te maken dat in de politiek het retorisch gebruik of de manipulatie van het *discours* een politiek doel dient en als zodanig in de handen van een politiek actor een strategisch machtsinstrument van de eerste orde is. Door een efficiënt gebruik van dit machtsmiddel worden andere machtsmiddelen, bijvoorbeeld geweld, gelegitimeerd. In tegenstelling tot andere machtsinstrumenten is het politieke gebruik van het *discours* een machtsinstrument waarvan elke politiek actor in een ontwikkelde maatschappij zich *ab ovo* en voortdurend bedient en waardoor hij bediend wordt. De enige keuzemogelijkheid die hem rest is hoe de taal te gebruiken, dat hij haar moet gebruiken staat vast. Zo wordt de politicus net als elk ander mens, op het moment van spreken, meteen bij de keel gegrepen en een gevangene van de mogelijkheden en onmogelijkheden van het *discours*. Alleen bij de inrichting van zijn gevan-

11 F. Nietzsche, *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne* (Berlijn en New York 1973) 371-372. Cursivering door mij gemaakt.

genis is hem een zekere vrijheid vergund. Hij zal in elke nieuwe politieke uitspraak aansluiting moeten vinden met de al gedane politieke uitspraken.

Een uitspraak getoetst op haar retorische merites

Om het bovenstaande te verhelderen zal ik een uitspraak betreffende de Golfcrisis ter illustratie aanvoeren. De uitspraak is afkomstig van de Nederlandse Minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek¹²:

Niet iedere vreedzame oplossing is een oplossing.¹³

Het eerste wat aan deze uitspraak opvalt is dat hij sterk normatief is. Het retorische aspect ligt in het feit dat de stelligheid van deze uitspraak, die veel weg heeft van een wetenschappelijke wet, haar normatieve karakter voor ons verhult. Zoals ik heb uitgelegd zijn wij geconditioneerd om in het wetenschappelijke een begrip van de objectieve waarheid te herkennen. Minister van den Broek laat in deze uitspraak *qualitate qua* blijken dat hij beschikt over een criterium waarmee hij kan vaststellen welke vreedzame oplossing een oplossing is, en welke niet. Deze uitspraak is dus eveneens de drager van het waarheidsbegrip. Een begrip dat wij geneigd zijn aan te nemen vanwege zijn quasi-wetenschappelijke karakter. Toch bestaat de uitspraak van Van den Broek uit louter aantoonbare onzin met een sterk manipulatief karakter. Beschouwen we de uitspraak op zijn structuur en vervangen we 'oplossing' door bijvoorbeeld 'mens' dan zal dit duidelijk blijken:

Niet iedere vreedzame mens is een mens.

Larie dus, of op zijn minst een sterk discriminerende uitspraak. Omdat een mens, vreedzaam of wreed, in mijn optiek nog altijd tot de wiskundige verzameling van mensen gerekend moet worden. Een uitspraak die in zijn manipulatieve structuur en retoriek sterke overeenkomsten vertoont met de orwelliaanse uitspraak:

All animals are equal, but some animals are more equal than others

Wetenschappelijk geanalyseerd zegt Van den Broek dat van de algemene verzameling oplossingen de vreedzame oplossingen daar niet allemaal toe gerekend kunnen worden. Niet een stelling waar je bij je wiskunde-leraar mee aan kunt komen. Een betere uitspraak zou zijn geweest: 'Niet iedere vreedzame uitweg is een oplossing'. Concluderend moeten we vaststellen dat het zogenaamde orwelliaanse gebruik van het *discours* in een politieke context, in

12 In dit voorbeeld is het geenszins mijn bedoeling de integriteit van Hans van den Broek als politicus ter discussie te stellen.

13 NRC Handelsblad 13 december 1990 pagina 3. Deze uitspraak werd door Van den Broek gedaan tijdens een debat dat plaatsvond op 13 december in de Tweede Kamer inzake de Golfcrisis. Hier besprak hij onder andere de optie van een eventueel militair ingrijpen in de Golf door de internationale troepenmacht.

tegenstelling tot wat Zemtsov c.s. ons willen doen geloven, niet een verschijnsel is dat beperkt blijft tot het Russische taalgebied.

Het politiek gebruik van het discours
socialisatie, formalisering en dogmatisering
van het discours

De socialisatie in het *discours* is een proces dat iedereen die lid is van een maatschappij zal moeten ondergaan, men heeft geen keus. In het feit dat ons een keuzemogelijkheid onthouden wordt is naast het socialisatie-proces, ook formalisering en dogmatisering in het *discours* *gratuit* te noemen. De mens ondergaat deze processen zoals een vis de stromingen in het water waarin hij zwemt. Juist in deze eigenschap en de daaruit volgende ogenschijnlijke zinloosheid van bestudering van deze processen ligt hun potentiële macht.

Het socialisatie-proces wordt na onze geboorte meteen werkzaam in het gezin, op school en uiteindelijk, in bredere zin, in die maatschappij zelf. Inhoudelijk leren we door middel van dit proces de taal spreken en de betekenis van verschillende tekens herkennen en erkennen¹⁴: we leren met het *discours* omgaan zoals het op het moment waarop dit socialisatieproces zich voltrekt in de maatschappij gehanteerd wordt.

In dit voortdurend werkzame proces leren we ook een vaardigheid aan die voor het politieke systeem van een maatschappij essentieel is: naargelang personen en dingen meer dan wijzelf zijn bekleed met de taal en tekens die wij als goed en waar hebben leren herkennen,¹⁵ spreken wij ze ook respectvoller en beleefder aan en stellen wij ons onderdaniger ten opzichte van hen op. Deze vaardigheid¹⁶ manifesteert zich in een formalisering van het gebruik van taal en tekens; een formalisering van het *discours*. Door middel van deze formalisering van het *discours* wordt in politieke verhoudingen de communicatie gereguleerd en worden taal en tekens verdedigd, die de waarheid of het goede vertegenwoordigen en waarmee de politieke actoren zich zelf bekleden en waarmee zij bekleed worden.

In de politieke communicatie dwingt de formalisering van het *discours* een beperkt gebruik af van zijn in wezen oneindige gebruiksmogelijkheden. Bondiger gezegd: de taal wordt verarmd. Een voor de hand liggend voorbeeld, dat in vrijwel alle talen geldt, kan deze verarming van de gebruiksmo-

14 Denk hierbij aan de portretten van de politiek leiders van een maatschappij en haar nationale vlag of wapen, monumenten en ideologische leuzen in, rond of op scholen, openbare instellingen en andere gebouwen. In de Sovjet-Unie natuurlijk Marx, Engels, Lenin, Gorbatsjov en de rode vlag met hamer en sikkel.

15 Dit geheel van taal en tekens ligt naast een bepaalde manier van spreken van de betreffende personen ook besloten in de voorwerpen waarmee een dergelijk persoon zich omringt. Zo laten specialisten in binnen- en buitenland zich vaak voor de televisie ondervragen voor goedgevulde boekenkasten, een computer of met in hun directe nabijheid andere voorwerpen die kennis kunnen symboliseren.

16 Een vaardigheid die lijkt op wat men sociale vaardigheid noemt. Onder sociale vaardigheid wordt volgens mij echter meer verstaan dan alleen respectvol, beleefd of onderdanig omgaan met anderen en is hier als begrip niet bruikbaar.

gelijkheden van het *discours* goed illustreren: het woord 'u'. Ons wordt over het algemeen geleerd 'u' te gebruiken wanneer we vinden dat iemand ons respect verdient of als we gewoon beleefd willen zijn. In het gebruik van 'u' bevestigen we, zowel voor de persoon tot wie we ons richten, alsook voor ons zelf, deze gevoelens van respect of het op zijn plaats zijn van het tonen van beleefdheid. Zo is de zin: 'U verdient alle lof voor het door u opgebrachte geduld dit artikel te lezen' een volstrekt gangbare uitspraak. 'U bent een ...' daarentegen kan wel degelijk gezegd worden maar duidt op een nogal gespleten houding van de spreker ten opzichte van de aangesprokene. Enerzijds toont hij zich in het gebruik van het woord 'u' beleefd en respectvol tot de aangesprokene, anderzijds toont hij geen respect daar hij de aangesprokene een '...' vindt en daar de spreker verkiest dit aan de aangesprokene kenbaar te maken is hij nauwelijks beleefd te noemen. Ik hoop dat u het met mij eens zult zijn dat de uitspraak: 'Jij bent een ...' beter in ons gehoor ligt.

In een absoluut geformaliseerd gebruik van het *discours* is communicatie over en benoeming van bepaalde verschijnselen slechts op één manier mogelijk. Het *discours* kan dan slechts op één manier gebruikt worden. Dit gegeven beperkt de politieke communicatiemogelijkheden en plaatst de interpretatiemogelijkheden van de politieke machtsverhoudingen in een keurslijf. Dit verschijnsel van een absoluut geformaliseerd *discours* heeft dogmatisering als resultaat. Machtsverhoudingen en politieke feiten kunnen nog maar op één manier geïnterpreteerd worden. Zo wordt het waarheidsbegrip, via de processen die werkzaam zijn in het *discours*, onaantastbaar en absoluut; in het waarheidsbegrip wordt een waarheidsbezit belichaamd in het gedogmatiseerde *discours*.¹⁷

De dogmatisering van het *discours* is tevens zijn laatste gebruiksmogelijkheid. In deze dogmatisering wordt het waarheidsbegrip geheel aangepast aan de conventies die het gedogmatiseerde *discours* heeft opgericht en waaraan de werkelijkheid nu zelf ondergeschikt is geworden. Het *discours* is, in deze vorm, de drager van al dat 'kennen' waar toe zij slechts een middel pretendeerde te zijn. Als zodanig is het de drager van niet alleen het metaforisch waarheidsbegrip, de norm en het criterium, maar van de werkelijkheid zelf geworden. Een verwijzer die geen verwijs-object buiten zich zelf meer heeft; een vergelijker zonder vergelekenen. Een metafoor van de werkelijkheid, die de werkelijkheid zelf gaat vormen en daarmee ophoudt een metafoor te zijn maar de werkelijkheid zelf wordt.

In deze uiterste consequentie van het gedogmatiseerde *discours* wordt ons besef van de werkelijkheid geheel gedictieerd door de gedogmatiseerde taal. Een besef dat in schril contrast zal gaan staan met onze materiële ervaringen. Of we erkennen deze niet te erkennen en gaan geheel buiten die werkelijkheid staan met als consequentie dat wij in de absolute zin van het woord haar ontkenning zijn en voor haar een fundamentele bedreiging vormen. De straffen die het gedogmatiseerde *discours* ons oplegt voor het ontkennen van de door haar gecreëerde werkelijkheid zijn: uitsluiting uit de sociale gemeenschap van leden die haar wel erkennen, ontneming van elke communica-

17 Samenvattend zijn deze processen: het scheppen van mythische waarheden en mythische normen, socialisering, formalisering en dogmatisering.

tiemogelijkheid met haar leden; want alles wat wij zeggen zal door haar leden op zijn minst als hoogverraad worden opgevat of, zoals in de Sovjet-Unie het geval was, als klein burgerlijke ketterij.

Het gedogmatiseerde *discours* in haar eigenschap de objectieve werkelijkheid te vervangen kan als verschijnsel niet eeuwig bestaan. Op een bepaald moment in haar verdere ontwikkeling als mythische werkelijkheid zal zij in een zo sterke tegenspraak komen met de materiële werkelijkheid dat deze tegenspraak onhoudbaar wordt. Zij zal imploderen. Of zo u wilt zijn als de soldaten uit het paard van troje die er alles aan deden om het beeld dat de trojanen van dit paard hadden; een geschenk, middels hun militaire acties te vernietigen. Dan zal dit hele proces met als beginpunt dat wat Urban de herstructurering van het *discours* noemt, zich weer als cyclus kunnen herhalen. Er kan altijd weer een nieuw paard van troje uit de resten van vorige gebouwd worden.

Conclusie

Socialisering, formalisering en dogmatisering zijn processen die gelijktijdig optreden. Het kan echter zo zijn dat op een bepaald moment een van deze processen de overhand heeft. In de geschiedenis van de Sovjet-Unie als een lichaam beschouwd zie ik dit cyclische proces van het *discours* in zijn geheel als voltrokken: Onder Lenin heeft in de oprichting van de nieuwe sovjet-staat tegen de achtergrond van de implosie van het gedogmatiseerde tsaristische *discours*, de socialisatie van de communistisch *discours*-structuur de overhand. Onder Stalin gaat de formalisering een hoofdrol spelen. Chroesjtsjov tracht tot een hersocialisatie te komen van het *discours*. Onder Brezjnef en Tsjernenko vindt een sterke dogmatisering van het *discours* plaats. Tenslotte is Gorbatsjov, in zijn streven om eveneens tot een hersocialisatie te komen, slechts tot een getuige geworden van de implosie van het, met het communistisch wereldbeeld doordrongen, *discours*. Zo zijn de revolutionaire ontwikkelingen, die zich vanaf 1985 vanuit de Sovjet-Unie aan ons aandienen, te interpreteren als een eindpunt in de verschillende ontwikkelings-fasen van de communistische structuur van het *discours*. Als de Sovjet-Unie uiteen valt, is dit onder andere te beschouwen als een gevolg van het uiteenvallen van haar dogmatische structuur van het *discours*. Dit imploderen van de communistische structuur van het *discours* kunnen we letterlijk waarnemen in de beeldenstorm die zich tot op dit moment in de Sovjet-Unie voltrekt en in het vroegere blok van socialistische broederstaten zich al voltrokken heeft. Daar is met de politieke herstructurering van het *discours* ook al een meer fundamenteel begin gemaakt dan in de Sovjet-Unie waar kreten als *glasnost*, *perestrojka* en 'het nieuwe denken' of 'de terugkeer naar de ware leninistische leer' volgens mij vooral geïnterpreteerd dienen te worden als de aankondiging van de implosie van de communistische structuur van het *discours* en de op handen zijnde herstructurering in plaats van de tekenen van die herstructurering zelf. We kunnen ze samen met Gorbatsjov vergelijken met een doekje voor het bloeden.

ATHENA's Boekhandel

Een gespecialiseerde zelfstandige
boekhandel voor alle boeken voor de
studierichtingen aan de faculteit der
letteren.

Binnen-/buitenlandse literatuur

Taal- en letterkunde

Kunstgeschiedenis

Muziekwetenschap

Theaterwetenschap

Geschiedenis

ATHENA's Boekhandel

Een boekhandel die alle andere genres
bestelt in binnen- en buitenland.

Een boekhandel met een uitgebreide
collectie boeken op het gebied van kunst,
literatuur, muziek en theater.

Een boekhandel die tijd en ruimte geeft
voor lezingen, concerten en andere
activiteiten.

Oude Kijk in't Jatstraat 42, 9712 EL Groningen, 050 - 125593